

Рецензия

от

доц. д-р Валентина Ганева-Райчева,

Институт за етнология и фолклористика с Етнографски музей при БАН,
на

дисертационния труд на Николай Ников

на тема „Моминска обредност и ритуални игри от Мараш планина до Странджа и Сакар“ с научен ръководител проф. д-р Антон Андонов за присъждане на образователната и научна степен „доктор“, професионално направление 8.3. Музикално и танцово изкуство

Дисертационният труд на Н. Ников е посветен на недостатъчно проучван и сложен проблем – социализацията на момата в игровия модел на фолклорната култура. Изследването на моминската обредност и ритуалните игри, за да се разкрие значението им като посветителски, е предизвикателство, изисква системно проучване и интердисциплинарна компетентност. Дисертационната разработка на Н. Ников внася своя приносен глас в научните рефлексии по проблема.

Трудът се отличава с ясна и логична структура. Дисертационният текст се състои от: *Увод*, две глави (*Моминска обредност и игрови практики в инициационната система на класическия български фолклор*, *Типология на класическите момински обредни игри*), *Заклучение*, *Основни приноси на дисертацията*, *Ползвана литература* и *Приложения* (1. Речник на редки, остарели и диалектни думи и изрази; 2. Нотираны момински обредни песни и хороводи; 3. Момински инициационни игри; 4. Диапорама на момински обреди, игри и практики; 5. Азбучен указател на цитирани информатори от региона; 6. Публикации по темата на дисертацията). Изследването е в обем 363 с. (от тях 115 с. приложения). Използваната литература включва 205 източника, от които 17 чуждестранни заглавия. Прегледът на литературата показва добрата осведоменост на автора и задълбочените познания по проблематиката.

В **Увода** (с. 4–22) Н. Ников представя мотивите си за избора на темата, прави обзор на проучванията по проблематиката, историко-географска и етноложка характеристика на региона, обект на проучване (обхващащ „долините на реките Мараш, Мочурица и Тунджа“, на юг завършващ „със стръмните оголени склонове в

Карнобатско-Странджанските полета и Сакар планина” – с. 5) – територия, която включва Стралджанския, Странджанския и Сакарския край. Обект на дисертационното изследване е „моминството в периода на инициация” (с. 21). Предмет на изследване са обредни практики и игри, чрез които се осъществява обучението на момата в култура, осмислени в контекста на календарната и семейната обредност. Целите на проучването включват: анализ на „ставането” на момата „в инициационната система на патриархалното българско семейство”, типология на класическите момински обредни игри и хора от региона, изследване на символите в моминското обредно облекло, аксесоари и обреден реквизит (с. 22). Направени са необходимите теоретични и терминологични уточнения. Важно място има теорията на играта с акцент върху инициационните игри.

Целите и задачите на изследването са формулирани добре. Изследователският поглед се фокусира върху игрите като реликт от древни представи и код за разчитане и разбиране на културата, върху разкриването на архаични пластове и декодирането на символи в моминските обредни игри и облекло.

Избраните методи са адекватни на поставените цели. Дисертацията представя комплексно изследване. Авторът се основава на възгледа за фолклора като културна система, като ритуализирана и семиотично организирана култура, специфична система за регулиране на практическата и духовната дейност на хората, която се характеризира с вътрешнохудожествен синкретизъм (взаимосвързаност на музически и пластически изкуства) и синкретизъм на художественото и утилитарното. Широкият културологичен подход е съчетан със системен, семантичен, генетичен и съпоставителен анализ.

Дисертационната разработка се основава на лично събран материал, резултат от дългогодишни теренни проучвания, в които основно са използвани качествени методи. За целите на дисертацията са проучени над 45 000 архивни единици от изследвания регион, както и публикации на фолклористи, етнографи, етномузиколози, етнохореолози, антрополози и др.

В първа глава „Моминска обредност и игрови практики в инициационната система на класическия български фолклор” (с. 23–184) Н. Ников извежда

специфичните характеристики на моминството, като ни превежда през митологичните изражения на женското и мъжкото начало, осмислянето им чрез християнството във фолклорната култура, половия код в обредността, вярванията, словесните текстове, топонимията и др. Подробно се разглежда символиката на женските дейности предене и тъкане, които легитимират момата в общността (с. 38–55). Тук авторът се основава на етноложкия и семантичния прочит на Т. Ив. Живков, И. Маразов и Г. Краев. Насочва към моминството в инициационната система на патриархалното общество и разглежда моминските игри в контекста на фолклорния хронотоп. Моминското социално съзряване е проследено и анализирано в 72 обрета. Обстойно е показан пътът на социализацията на девойката от трудовите дейности през игрите, лазаруването и гергьовденския посветителен цикъл до „системата на календарно-обредното обучение с китка, хурка и вретено на седянката” (с. 183). В анализа на моминските игри Н. Ников откроява „ритуални изпитания от инициационен тип”, кодирани етапи на човешкото развитие, „фалически и вулвически метафори на плодородието” (с. 90) – вж. например „Фър-фър, вранке”, „Дай, бабо, огънче”, „Сляпа баба”, „Мара-и-Лишанка” и др. В контекста на традиционната обредна култура на региона са описани и подложени на съпоставителен и семантичен анализ 26 момински хора и 55 игри, в които се откриват елементи на посвещение.

Определен принос на дисертационната разработка е **втора глава** „Типология на класическите момински обредни игри” (с. 185–251). Като представя убедително предбрачните им функции и семантика, Н. Ников систематизира игрите с оглед на комуникацията между половете. Обособява еротични и нееротични игри. В раздела с нееротични игри авторът анализира 27 момински игри, които систематизира в следните групи: импровизационно-драматически; с предмети и вещи; със заклинания за посестримство и пазене на тайна; с обмен на подаръци; с тайни езици; със скачане и пляскане. Извеждат се и други функции на моминските обредни практики, насочени към продуциране на плодородие и благоденствие в общ природен и социален план. Според етапите на моминската социализация авторът обособява: игри, свързани с подготовка и обучение чрез технологични занимания; игри като символно пребиваване в отвъдното, изразено чрез

пророкуване или сън, от които момата е изведена; игри, в които момата показва съзряването си като жена и готовността си за брак. В разделите „Инициационни символи в моминската обредна носия” (с. 209–237) и „Символи в реквизита на моминските обредни игри” (с. 238–251) Н. Ников разглежда традиционното облекло като социален знак. Откроява елементи и специфики на ежедневно, обредното и празничното моминско облекло, като ги подлага на семантичен прочит. Като част от форематологичния код се анализират и моминските накити.

В дисертационния труд е систематизиран и обобщен огромен материал. В научно обръщение се въвеждат нови културни факти, като се отразява контекстът на функционирането им и значението, което им придават носителите на фолклора.

В **Заключението** Н. Ников обобщава направеното и прави убедителни изводи, свързани с изпълнението на поставените задачи и цели.

*

Други приносни моменти на дисертационното изследване

Дисертацията на Н. Ников представя задълбочен комплексен прочит на играта като важна част от социализацията на момата в традиционното общество с фокус върху нейната семантика и посветителски функции.

Моминската културна активност се разгръща и изследва в рамките на три взаимосвързани системи: на деятелите (индивид – общност – общество), на дейностите (творчество – общуване – познание) и на ситуациите (труд – ритуал – празник). Моминската обредност и ритуалните игри са разгледани в контекста на цялостната селищна фолклорна култура, във взаимоотношеността и взаимосвързаността на нейните две сфери – годишният аграрно-скотовъден цикъл и социализацията на личността. Моминските културни дейности са анализирани с оглед на комуникацията между субектите на фолклорната култура – различните социални групи по възрастов и полов признак (с акцент върху групата на момците).

Дисертацията на Н. Ников е принос към изследванията върху структурния модел на фолклорната култура, в чийто център е изучаването на фолклорните факти като единство между формално построени текстове и общото значение, което ги осмисля.

Дисертационната разработка се основава на отлично познаване на района на изследване. Авторът е осъществил мащабно теренно проучване (лично и по архивни и публикувани източници), което обхваща 156 селища. Записаните игри от преселници от Беломорска и Одринска Тракия разширяват ареала на изследването, ценни са със съдържащите се в тях реликти и позволяват дълбинен прочит на културата. В дисертацията се подлагат на научна интерпретация данни от проведени структурирани и полуструктурирани интервюта с 211 носители на културата. В научно обръщение се въвеждат непознати или малко познати културни факти (хор̀а, обредни игри с тълкувания от носителите на културата). Обхванат е един впечатляващо голям времеви отрязък от функционирането на фолклорната култура и колективната памет – от края на XIX в. до днес, което позволява изследване на развитието на културните процеси и показва десакрализацията на културни практики и отмирането на функции и значения.

Дисертационният труд има важен приложен ефект. Прилагат се 25 нотирани обредни песни, 28 описания на игри, 33 непубликувани досега фотоси на обредни действия и хор̀а от изследвания регион. Представят се над 600 диалектни и остарели думи, подредени в азбучен ред в специален речник.

*

Някои бележки и препоръки

При представянето на обредни традиции, вярвания, магически практики и др. често не се посочват селищата, за които те са характерни, а това е важно, защото фолклорът е локална култура (например легенда за мартеницата, с. 127–128; сирашко хоро на ливадите и заравяне на хляб, с. 160). Същите наблюдения важат и за несистемното отбелязване на източниците на културна информация – интервюирани от автора хора или от публикации (например легендата за Ружа змейница, с. 132).

При доказване на своите тези авторът борави малко фриволно с материали от други региони, като не указва винаги това и по този начин читателят е затруднен при създаването на цялостна картина за битуването на културните факти в локалната традиция (например цитирани текстове от Димитър Маринов).

На места чужди изследователски тези са изказани доста свободно, без да са посочени точно авторите им и самите изследвания (например хипотезата за българите като народ на вълка, с. 69).

Допуснати са някои грешки и пропуски по недоглеждане, които създават впечатление за небрежност. Например в заглавието присъства „Мараш планина” (такава не съществува), независимо че още в първите страници авторът уточнява, че изследването обхваща долината на р. Мараш и други пространства от региона на Тракия. В използваната литература са посочени 205 източника, а в автореферата те са 211 и вероятно в действителност са повече от 205, защото цитирани в текста автори или публикации липсват отзад в списъка на източниците.

*

По темата на дисертацията са публикувани 2 книги за традиционния празничен календар на българите с предания, легенди, забрани и предписания (едната от тях е с издания на руски, английски, немски и френски език), 9 статии, от които 2 под печат: 7 – в България, 1 – в Русия и 1 – Казахстан. Текстовете засягат въпроси от разработваните теми в дисертационното изследване и дават добра представа за изследователските възможности на автора и задълбочеността на дисертационния труд.

Авторефератът отразява вярно съдържанието на дисертацията и приносите на разработката. Резултатите и приносите на дисертационното изследване са оригинални и не са заимствани от други изследвания.

В заключение, дисертацията представя цялостно и обхватно проблематиката за социализацията на момата в патриархалната култура, като определено приносен е подходът да се проучват и анализират моминските ритуални игри и хора. Работата се отличава с точни наблюдения, разсъждения и обобщения. Основава се на лично събран теренен материал, който въвежда в научно обръщение малко познати и непознати културни факти, които позволяват нови прочити на фолклорната традиция. Трудът „Моминска обредност и ритуални игри от Мараш планина до Странджа и Сакар” отговаря на необходимите изисквания за дисертационен текст и показва възможностите на Николай Ников за самостоятелни научни изследвания. Дисертацията съдържа научни резултати, които представляват

оригинален принос в науката и отговарят на изискванията на ЗРАСРБ и съответния Правилник на Академията за музикално, танцово и изобразително изкуство. Гласувам за присъждане на образователната и научна степен „доктор“ на Николай Ников.

22.05.2015 г.

Изготвил рецензията:

(доц. д-р Валентина Ганева-Райчева)